

Semantics of Ironical Negation in Structure Semi-Phraseologized Sentences: Through the Prism of Psycholinguistic Peculiarities of Speech Activity

Семантика іронічного заперечення у структурі напівфразеологізованих речень: через призму психолінгвістичних особливостей мовленнєвої діяльності

Mariia Lychuk

Dr. in Philology, Associate Professor

Марія Личук

доктор філологічних наук, доцент

E-mail: mariya.lychuk@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8046-7414

*National University
of Life and Environmental
Sciences of Ukraine*

✉ 15, Heroes of Defense Str., Kyiv,
Ukraine, 03041

*Національний
університет біоресурсів і
природокористування України*

✉ вул. Героїв Оборони, 15, Київ,
Україна, 03041

Original manuscript received June 28, 2018

Revised manuscript accepted October 12, 2019

ABSTRACT

Objective. *In the article the subject of the analysis is semi-phraseologized sentences with the value of an ironic negation. The purpose of the article is to characterize the specificity of semantic subtypes of semi-phraseologized sentences with the meaning of ironic negation as psycholinguistic units, to define their functions in the system of hierarchical relations «holistic act of speech activity – speech actions».*

Materials & Methods. *In the article such methods are used as: descriptive method were used to characterize the components in the phras-scheme of semi-praseologized*

sentences, the modeling method – to create models of semi-phraseologized sentences of ironically negation type. The associative experiment method has made it possible to find out the semantic characteristics of subtypes of ironically negation semi-phraseologized sentences in speech, to determine their expressive potential in different communicative situations.

Results. *The basis of semi-phraseologized sentences of the modern Ukrainian language is the phraseologized structural scheme, on which the fixed meaning does not depend on the specific lexical filling of structural components, since this value is idiomatic. The means of explicit manifestation of ironic negation in semi-phraseologized sentences are described. The mechanism of structuring such sentences is disclosed, one of their qualification features – stability has been analyzed and the effect on this feature of the morphological expression of the constant and variable components of the phrase-schemes is investigated. Interpretation of the semantics of semi-phraseologized sentences may be accompanied by some difficulties. In artistic text, this question compensates for the context, then dialogic speech does not always have enough questions and answers of the participants in the dialogue to perceive the idea adequately. Therefore, the meaning of a semi-phraseologized sentence is based on the speakers' background knowledge, associative parallels that the speaker can use. The author suggests to consider semi-phraseologized sentences as psycholinguistic units. The ordering of different semantic types and subtypes of semi-phraseologized sentences contributes to the optimality of speech, in particular, the dialogic conversational, adequate expression of thought, with the support on the thinking processes of the speaker, realizing it as the active subject of the communication process.*

Conclusions. *The connotative shades in semantics of the ironic negation of semi-phraseologized sentences are traced. The means of expression of semi-phraseologized sentences with ironic negation, in particular the emphasis of the anaphoric modal component, are found. The implicit means of the ironic negation are determined: exclamation intonation, fixed sequence of components and the presence of the phraseologized connective complex.*

Key words: *subject of speech influence, internal behavior, semi-phraseologized sentence, expressive construction, semantics of ironic negation.*

Вступ

Комунікативна функція мови реалізується через висловлення. Передача інформації, обмін мовленнєвими повідомленнями між людьми можливі лише через висловлення, через їхнє продукування у зовнішньому мовленні. Додаткові реченнєві моделі комунікації відображають мовленнєву взаємодію комунікантів як їхню мовленнєву активність, що можна описати за допомогою діяльнісної схеми «суб'єкт – об'єкт», у якій кожний учасник

регулює внутрішню (свідомість і мислення) і зовнішню (говоріння) поведінку іншого мовця.

Нечленовані фразеологізовані речення є основним, досить частотним, засобом реалізації як усного діалогічного, так і монологічного мовлення. Ці речення соціально і психологічно, тобто емотивно й експресивно, орієнтовані на учасників комунікації. Певні семантичні типи нечленованих фразеологізованих речень займають окрему нішу в комунікативному процесі.

Представники психолінгвістики вважають, що наше мислення оперує щонайменше двома формами думки: 1) конкретною, чітко структурованою, з визначеними межами і обсягом змісту; 2) узагальненою, структурно нерозчленованою, з розширеними межами і не визначеним до кінця обсягом (Vivas, Manoilloff & García, 2019). Для вираження першої думки в мові є відповідні засоби – формально-граматичні речення. Досить закономірним виявилось прагнення комунікантів дібрати одиниці мови, які б виражали і нерозчленовану думку, адже «...мовлення повинно бути виразно оптимальним, тобто адекватним змісту думки» (Вежбицкая, 2001: 64). Зарубіжні учені вивчали мовлення через емоційну сферу та її репрезентанти – специфічні лінгвальні маркери (Argaman, 2010; Montefinese et al., 2014). Одиниці, що адекватні нерозчленованій думці, є синтаксично нечленованими, зокрема фразеологізованими, реченнями. Такі реченнєві структури набувають особливого значення для носіїв української мови, діалогічного розмовного мовлення.

Перед дослідниками постала потреба упорядкувати семантичні різновиди нечленованих фразеологізованих речень як психолінгвістичних одиниць. Вироблення єдиної семантичної типології фразеологізованих речень, серед яких особливо важливе місце займають напівфразеологізовані речення, сприятиме «оживленню» мовленнєвої діяльності, увиразненню й урізноманітненню спілкування між учасниками, створенню позитивного (чи негативного) мікроклімату у процесі спілкування з представниками різних культур. Упорядкування різних семантичних типів і підтипів напівфразеологізованих речень уможливить для мовців досягати оптимальності мовлення, зокрема діалогічного розмовного, з огляду на високий ступінь його інформативності, сприяти адекватному, повному, хоч і лаконічному, вираженню

думки, з опертям на мисленнєві процеси мовця, реалізуючи його як активного суб'єкта процесу спілкування (Gibbs, 2011).

Зарубіжні лінгвісти досліджували деякі типи та різновиди напівфразеологізованих речень: в англійській (Kay & Fillmore, 1999; Goldberg, 2000; Kemmer & Barlow, 2008), польській (Норман, 2007) та фінській мовах (Копотев, 2008). Однак це був здебільшого поверхневий або епізодичний аналіз. Автори дотично характеризували мисленнєві операції та взаємозв'язок специфічних фразеологізованих побудов і мислення людини. Напівфразеологізовані речення не були об'єктом зацікавлення у розрізі психолінгвістики в наукових студіях зарубіжних дослідників. Це підтверджує проведений аналіз публікацій за останні чотири роки у фахових журналах «Applied Psycholinguistics» і «Journal of Psycholinguistic Research».

Семантику деяких видів нечленованих фразеологізованих речень побіжно аналізували у наукових розвідках як зарубіжні, так й українські лінгвісти (Goldberg, 2000; Копотев, 2008; Личук, 2014; Ситар, 2011, 2014).

Мета статті – схарактеризувати специфіку семантичних підтипів напівфразеологізованих речень зі значенням іронічного заперечення як психолінгвістичних одиниць, визначити їхні функції в системі ієрархічних відношень «цілісний акт мовленнєвої діяльності – мовленнєві дії».

Поставлена мета зумовлює розв'язання таких *завдань*: 1) розкрити семантичну специфіку іронічнозаперечених напівфразеологізованих речень; 2) окреслити їхній експресивний потенціал у процесі комунікації.

Методи та методики дослідження

Для досягнення мети дослідження та розв'язання визначених завдань використано такі методи: *описовий метод*, що дав змогу схарактеризувати особливості поєднання компонентів у фразеосхемі напівфразеологізованих речень, проаналізувати семантичні різновиди напівфразеологізованих речень з іронічним запереченням; *метод моделювання* – для створення моделей напівфразеологізованих речень іронічнозапереченого типу; *метод компонентного аналізу* –

для характеристики комунікативного і модального компонентів у синтаксичній структурі напівфразеологізованих речень. *Метод семантичного диференціалу* вможливив виміряти емотивне значення слів – компонентів фразеосхеми напівфразеологізованих речень з іронічним запереченням, що дав змогу мовцеві надати явищу чи предмету певну психологічну оцінку. Грунтуючись на асоціаціях як уявних зв'язках між об'єктами, явищами тощо, *метод асоціативного експерименту* дав змогу з'ясувати семантичні характеристики підтипів і різновидів іронічно заперечних напівфразеологізованих речень у мовленні, визначити їхній експресивний потенціал у різних комунікативних ситуаціях.

Результати та дискусії

У нечленованих фразеологізованих реченнях основним є модусний компонент, оскільки він супроводжує всі реалізації будь-якого виду фразеологізованого речення в мовленні. На думку науковців, модусна подія може існувати самостійно, без відношення до диктумної (Черемисина & Колосова, 2010). Нечленовані фразеологізовані речення як засоби вираження нерозчленованої думки – адекватні, активні одиниці комунікації, уможливають вирішення проблеми «раціональність» – «ірраціональність», нейтралізують обмеженість логічного мислення людини.

Предмет мовлення у напівфразеологізованих реченнях оформлений у чітку структуру значень, що пов'язані з категорією «відношення». Узагальнювальний характер категорійного значення «відношення» вможливує виділення різних семантичних типів цих речень. Напівфразеологізовані речення з категорійним заперечним значенням об'єднують три семантичні типи: *власне-заперечення*, *категоричне заперечення* й *іронічне заперечення*. Найчисленнішим є семантичний тип зі значенням іронічного заперечення.

Універсальність іронії детермінована тим активним началом, що закладене в ній і є рушійним у всіх виявах іронії. На думку дослідників, вербальна іронія виникла разом з людською мовою (Кьеркегор, 2017; Schoentjes, 2001).

Іронічне заперечення є особливим різновидом непрямого заперечення. Йому властиве широке функційне навантаження.

Із-поміж різних функцій іронії саме полемічна й ексклюзивна ґрунтуються на заперечувальних властивостях іронії (Баган, 2012: 167).

Варто зазначити, що у структурі напівфразеологізованих речень на загальне значення іронічного заперечення можуть нашаровуватися додаткові модальні відтінки, такі як обурення, зневага, глузування, ігнорування та ін.

Засобами експліцитного вияву іронічного заперечення у напівфразеологізованих реченнях є фразеокомплекси. У структурі фразеокомплексу є два облігаторні компоненти: постійний і змінний. Постійний компонент може бути одно- або багатоелементним. Один із його елементів виражає узагальнювальне значення, яке й формує фразеосинтаксичне значення напівфразеологізованого речення.

В основі напівфразеологізованих іронічно-заперечних речень виділяємо фразеокомплекси, що й уможливили виділення таких семантичних підтипів:

1. *Добрий (добра, добре, добрі) + N₁ (Inf, V_р)*. Напр.: [німці] *Вирізали у селі всіх кур, кіз, свиней. Добрі господарі! Нема що казати...* (В. Козаченко). Постійний ад'єктивний компонент «добрий» цілком десемантизувався, уподібнився до модальних компонентів, однак не змінив свого лексичного значення на протилежне. Модальний компонент *добрий* у сполученні зі змінним іменниковим або дієслівним компонентом передає заперечення характеризувальної ознаки особи чи якості предмета, ознаки дії чи стану. Значення фразеосхеми увиразнене додатковими модальними відтінками обурення, глузування та ін., пор.: *Хлопці хвіртки знімають, у купу серед села зносять, а одному дядьку колись човен на комин поставили. А над цими отак пожартували. «Добрі тобі жарти! – піниться Панчик. – Ти чув, що вони про колгоспи плели? Да за таке знаєш, що буває?»* (М. Малюк); *Добра свекруха! І не позаздриш!* (Розм.).

2. *Де там (тут) (вже) + N_n (Inf, V_р); Коли там (тут) (вже) + Inf; Куди там (тут) (вже) + N_n (Inf)*. Модальні нерозкладні комплекси, утворені похідними частками *де, коли, куди* і *там (тут)*, реалізують заперечне іронічне значення. Структурні компоненти *де, коли, куди* граматизувалися, перетворившись на модальні частки. Напр.: – *Де були?* – *продовжувала дружина.* – *Купалися,* – *байдуже відповів Білаш.* – *Де вже там купалися!* – *сказала дружина...*

(О. Жовна); *В п'ятницю вона, як завжди, бігла до трамваю, не зауважуючи Совинського, але цього разу мимохідь кинула мовби і не для нього, а так собі, для нікого, кілька слів: «Після п'ятої в скверу між Артема й Глибочицею». Де там та п'ята година! Він покотив свого ролика одразу і сидів там цілий день серед дитячого вереску й сміху... (П. Загребельний); **Де вже там розбагатієш!** Постійні витрати і витрати (Розм.). Значення заперечної модальності в цих реченнях супроводжують модальні відтінки зневаги, нехтування, розчарування та ін.*

3. *Що там (тут) + N₁ (Inf)*. Значення цього типу напівфразеологізованих речень – заперечення певної дії чи якогось стану, що доповнюється модальними відтінками неважливості, неістотності когось, чого-небудь у чомусь. Такі речення можуть мати як окличну, так і неокличну інтонацію. Особливістю цього підтипу є емоційне виділення модального компонента *що*. Напр.: – *Правда, ти слуга! – Е, що там слуга, – відмовив Іван. – Коли я служу, то з власної волі; – Ну, так чого ж тобі не стає? – Ет, що там о тім балакати!* – сказав Іван, махнувши рукою (Із творів І. Франка); *Е, що там робота!* Одне розчарування і незадоволення (Розм.).

Уживання у структурі фразеологічного емоційних вигуків, зокрема *ей, ет, ах* та інших, доповнює заперечне значення напівфразеологізованого речення відтінком сумніву, незадоволення та ін.

4. *Який (яка, яке, які) (там) + N₁ (V_p, Adv)*! Специфікою цього підтипу є оклична інтонація й емоційне виділення модального компонента *який*. Напр.: *Воно й справді, на наш крик визирав уже дехто з-за тину, а допомогти... Яка там поміч! Хто тоді смів слово проти власті сказати? (М. Малюк); – Пульс? – запитав Стівос. – Що, немає?. – Який пульс! – розсердився Котя. – Холодний він... Руки скласти треба... (Г. Тютюнник); Яке там щастя! Зять виявився не тією людиною... (Розм.).*

Відзайменникова частка *який (яка, яке, які)* і відприслівникова частка *там (тут)* сформували нерозкладний комплекс. Займенникова лексема *який* та її варіанти утратили ознаки займенника, цілком десемантизувалася, однак має властивість узгоджуватися з іменниковим компонентом у роді, числі та відмінку. Прислівникове слово *там (тут)* десемантизувалося і граматизувалося, втратило категорійне значення. Напр.: – *В лікарню б його. – Яка тут*

лікарня!.. – буркнув Світличний; – В подарунок, чи що? – Та який подарунок! На обмін (Із творів А. Дімарова).

Фразеологізований нерозкладний комплекс може поєднувати два компоненти: модальний компонент *яке* і дієслівне чи прислівникове слово. У такому різновиді спостерігаємо елімінацію часткового компонента *там*. Напр.: *То вас не викликали сюди? – Яке викликали! До воріт не підпустили, поки я не пояснив, яку новину вам приніс* (В. Шкляр); *Я боюся, чи не небезпечно буде? – Яке небезпечно! Справа надійна, вигідна* (А. Головка).

5. *Теж (також) мені* + N_1 (V_p). У напівфразеологізованих реченнях, утворених на основі цього фразеоконструкції, частка *теж (також)* втрачає граматичну семантику – надання реченню стверджувального відтінку. Правобічну позицію фразеологізованого нерозкладного комплексу *теж (також) мені* заповнює лексема з позитивною конотацією або формально-граматичне речення позитивної семантики, що виконує роль протичлена. Напр.: – *Співтовариство, значить. – Теж мені співтовариство. То замість «в гурті» – «на бригаді» скаже* (М. Стельмах); – *То рідкісне явище, коли дружина голови колгоспу доброї слави заживає. – Та що ти з ним торгуєшся! – не витримує Сергєєв. – Теж мені базар! – Дійсно. Ну то кінчимо торгівлю. Не хочеш підписувати – не треба* (Іван Багряний); *Теж мені подарунок! І до рук не хочеться брати* (Розм.). На значення іронічного заперечення нашаровується додатковий модальний відтінок нехтування кимось / чимось.

6. *От і* + *Subst (Pronom_n, N₂)!* Вказівна частка *от* втрачає свою граматичну семантику: надавати реченню додаткового відтінку вказівки на когось, щось. Модальне сполучення *от і...* має приховану сему: «заперечення особи, предмета, ознаки, дії тощо». Основне заперечне значення фразеоконструкції доповнюють модальні значення обурення чи образи. Змінний компонент має широкий діапазон морфологічного вираження. Напр.: – *Це, мамо, Мелашка покинула нас через вас, – обіззався Лаврін. – От і через мене! Ще що вигадай! – говорила Кайдашха* (І. Нечуй-Левицький); *От і хороша! Хороша, як курка задрипана!* (М. Кропивницький); *От і через нього! Ще щоб придумали!* (Розм.).

7. *От тобі (ї)* + N_1 (*Part, Praepos*)! та *От так* + V_f ! Унаслідок переосмислення частка *от* втрачає вказівний характер

і зв'язок з повнозначними словами, що мають категорійне значення. Нерозкладний комплекс *от тобі (й)* як обов'язковий компонент фразеокомплексу організовує нечленоване речення фразеологізованого типу *от тобі (й) + будь-який повнозначний чи службовий компонент*, у структурі якого з'являється прихована сема «розчарування з приводу того, що очікувалося, але не здійснилося чи відбулося не так, як повинно було статися». Напр.: – **От тобі й раз!** Ну, як же я буду з тобою говорити на «ви», коли ти паранет (М. Хвильовий); «**От так маєш!** – подумав Яць. – **Отсе я на багача наскочив!..**» (І. Франко); «**От тобі й маєш!** – сердито вигукнув дід (Розм.). Напівфразеологізоване речення *От тобі (й) на!* може виконувати роль несподіваного резюме оцінного характеру щодо тих чи тих фактів, подій тощо, пор.: **От тобі й на!** Такого не бувало – їх постягали з коней і зігнали докупи (М. Івасюк).

8. *Знайшов у кого (чого, кому, чому, ким, з ким, чим, при кому, на чому) + Inf!* Специфікою заперечних напівфразеологізованих речень цього різновиду є оклична інтонація, яка саме й формує план заперечної модальності. Дієслівна форма чоловічого роду однини минулого часу *знайшов* цілком граматизувалася і десемантизувалася, перетворилася на модальний компонент. Віддієслівна частка *знайшов* має відтінок розмовності. Іронічне заперечне значення виразнене відтінком глузування, сарказму та ін. Напр.: *Попові, напевно, байдуже було, хрещений я чи не хрещений. Він виніс окраєць житнього плескача... й запитав, у кого я ще був. Я сказав. «Ха!» – реготнув піп. – «Знайшов, у кого просити»* (Г. Тютюнник); «**Знайшов, чим хвастатися!** Про твого брата-злодія все село знає! – засміялася Оля (Розм.).

9. *Було...* Напівфразеологізовані речення з незмінним дієслівним компонентом – формою середнього роду минулого часу *було* особливі тим, що в них на заперечне значення нашаровуються модальні відтінки іронії, глузування, співчуття та ін. Напр.: *А вона тим часом, оте золото – не жінка, штовхнула його в плече, наче хотіла збудити зі сну, і сказала: – Е, було б чим гризтися! Хіба тільки світу, що у вікні?* (Ірина Вільде); **Було про що просити** (Леся Українка); **Було б чим журитися!** Є й інші проблеми (Розм.).

10. *Про мене!* Цю фразеосхему утворює нерозкладний похідний вигуківий комплекс. Заперечення важливості, істотності когось, чогось доповнене модальними відтінками нехтування,

байдужості та ін. Пор.: – *Тобі до всього діло!* – **Про мене!** (Л. Українка); – *Ну, я тебе прошу. Поміряєш?* – **Про мене.** Часу немає (Брати Капранови); – *Чи прийдеш ти на зустріч випускників? Записувати тебе?* – **Про мене!** (Розм.).

11. *Мало що (хто, чого) там + V_f!*; *Мало кому треба + V_f!*; *Мало де (коли, куди, звідки) там + V_f!* Незмінний аналітичний модальний компонент *мало що там/мало кому там / мало де там* утворюють відприслівникова частка *мало* і займенники *що (хто, чого)* чи частковий модальний комплекс прислівникового походження *мало де (коли, куди, звідки) там*. Напр.: *Виявляється, запрошення на прем'єру лежать у моїй папці. Мало що там лежить!* Там може бути навіть перепустка в комунізм, та не стану ж я усе це переглядати й перечитувати (П. Загребельний); **Мало де візьму!** Не всі повинні знати! (Ю. Збанацький).

Переосмислення модальних компонентів *мало що (хто, чого)*, *мало кому*, *мало де (коли, куди, звідки)* детермінує структурно-семантичну стійкість і нерозкладність фразеосхеми аналізованого семантичного підтипу напівфразеологізованих речень, пор.: – *Вони йдуть до Болгарії, мамо!* – *Той що?* **Мало куди йдуть!** (Р. Іванченко); **Мало що там вчувалося!** Ні з того, ні з сього я починала раптом совати шухляди, одчиняти шафи, тумбочки (А. Тютюнник).

Дослідники продовжують дискутувати щодо таких нечленованих фразеологізованих конструкцій. Представники конструкційного синтаксису (Копотев, 2008; Ситар, 2017) зауважують, що цей семантичний різновид засвідчує лексико-синтаксичний континуум або перехід із лексики в синтаксис, а самі напівфразеологізовані речення номінують *колострукціями* (Goldberg, 2000; Ситар, 2017).

12. *V_f я + Inf!* Особливістю цієї фразеосхеми є те, що сформована на її основі стверджувальна за формою конструкція виражає експресивно-іронічне заперечення. Для таких конструкцій характерні ознаки: значна тривалість звучання заперечуваного за змістом наголошеного складу та підвищений його тон. Віддієслівні частки виражені застиглою граматичною формою – формою чоловічого роду однини або множини минулого часу чи формою першої особи однини або множини майбутнього часу дієслів. Напр.:

Піду я гуляти! (Розм.); **Буду я читати!** (Розм.); **Слухали ми його!** (Розм.); **Боявся я його!** (Розм.).

Із забарвлення подиву, незадоволення, суперечності як вторинного модального в таких напівфразеологізованих реченнях на першому плані є значення іронічно-заперечної модальності.

13. *Так я (він, ми, вони) і (й) + V_f* Неподільне аналітичне сполучення *Так і (й)...*, втративши стверджувальну семантику і супроводжуючись підсилювальною інтонацією, виражає експресивно-іронічне заперечення. Для виконання своєї функції підсилювальна частка *і (й)* здебільшого займає препозицію щодо дієслова. Роль змінного компонента виконують дієслова у формі минулого або майбутнього часу. Напр.: *Я мовчала, і Кипчаченко навіть зрадив мовчанці. – Так я й знав! – ехидно просвистів він. – Ти думаєш, ти відповідальна працівниця? Ти – ступа!* (П. Загребельний); *Так я йому й допоміг!* (О. Лишега).

14. *Тебе (тобі, з тобою, вас, вам, з вами) + V_f!* Специфіку заперечних напівфразеологізованих речень з аналізованим фразеоконструктом становить незмінний займенниковий компонент *ти* чи *ви* у граматично стійких формах родового, давального чи орудного відмінків. Саме оклична інтонація переводить синтаксичну побудову у план заперечної модальності і перетворює на фразеологізовану структуру, напр.: *А дівчина образилася: – Кращого придумати не змогли? У вічні куховарки призначили? – Тебе призначили!* (М. Стельмах); *– А давай на його лекції більше не ходити, – запропонувала Тетяна. – Тебе послухаєш!* (Брати Капранови).

15. *Щоб я (ти, він, вона, ми, ви, вони) (та, ще раз) + V_f!* Цільовий характер аналізованого семантичного підтипу знівельований. Ці речення реалізують заперечну функцію з відтінком категоричної впевненості мовця в неможливості дії взагалі. На їхнє заперечне значення нашаровується конотація легкої іронії чи глузування. Напр.: *С т а р ш и н а. Чи не помиляєтеся ви? Р и н д и ч к а. Отак пак! Щоб я та помилилася!* (М. Кропивницький).

16. Фразеоконструкт утворений з постійних модальних компонентів – прислівникових слів *багато, dokonче, дуже, сильно* та змінного дієслівного компонента. Постійні компоненти здебільшого десемантизовані, уживані для увиразнення емоційності висловлення. Напр.: *– Та це ми, діду, правди вивіряємо в вас! – сказав син.*

– **Доконче треба було!** (І. Нечуй-Левицький). Такі фразеологізовані побудови мають відтінок фамільярного заперечення, грубого зауваження.

17. *Хоч би тобі + V_f*. За формою цей фразеокомплекс належить бажальним конструкціям, але він утратив основне комунікативне призначення, і за ним закріпилося іронічно-заперечне значення з додатковим модальним значенням «здивування». Напр.: – *Чортові когути!* [про людей – М. Л.] *Напташили цілі бутлі олії... Хоч би тобі сховали де!* (В. Козаченко).

Варто зазначити, що приклади з розмовного мовлення для першого – десятого підтипів, вибрано з питальників, що були запропоновані для двох груп учасників: 1 група – студенти різних спеціальностей першого, другого курсів освітнього ступеня «бакалавр» та першого курсу освітнього ступеня «магістратури», 2 група – особи 50–70 років. Усього залучено двісті п'ятдесят учасників. Послугуючись методом *асоціативного експерименту*, авторка розробила питальник, щоб визначити активність уживання в розмовному мовленні вищезазначених десяти підтипів напівфразеологізованих речень зі значенням іронічного заперечення, окреслити палітру додаткових оцінних значень та з'ясувати спектр асоціацій, що насамперед з'являються у мовця, з метою визначити додаткові значення.

Висновки

За характером та конотацією категорійного значення «заперечення» напівфразеологізовані речення утворили сімнадцять семантичних підтипів зі значенням іронічного заперечення. Імпліцитні мовленнєві підтексти, що властиві напівфразеологізованим реченням, семантичні трансформації компонентів фразеокомплексу, роль контексту увиразнюють ідіоматичність семантики, через значеннєві прирошування якої доповнюються висловлення в процесі комунікації.

Очевидним є той факт, що напівфразеологізовані речення з іронічнозаперечним значенням як особливі психолінгвістичні одиниці насамперед діалогічного розмовного мовлення активізують мовленнєву діяльність, регулюють внутрішню (свідомість і

мислення) та зовнішню (говоріння) поведінку одного із учасників спілкування, вважаючи його суб'єктом свого мовленнєвого впливу.

Перспективи наших досліджень убачаємо в характеристиці модальності мімезису (наслідування) та діасірни (злої насмішки) на прикладі напівфразеологізованих речень з іронічнозаперечним значенням, мовленнєвих операцій, пов'язаних з утворенням цих видів іронії, та їхнім прагматичним потенціалом.

Література

- Баган, М.П. (2012). *Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Вежбицкая, А. (2001). *Понимание культур через посредство ключевых слов*. Москва: Языки славянской культуры.
- Кьеркегор, С. (2017). *О понятии иронии*. Режим доступа: <http://librusec.pro/b/619802/Кьеркегор> (15.06.2017).
- Копотев, М.В. (2008). *Принципы синтаксической идиоматизации*. Хельсинки: Helsinki University Press.
- Личук, М.І. (2014). Імплицитні моделі ствердної та заперечної модальності напівфразеологізованих речень. *Вісник Черкаського університету*, 7(300), 113–117.
- Норман, Б. (2007). Участие лексического компонента в синтаксических моделях. *Зборник Матице Српске за славистику*, 71–72, 214–219.
- Ситар, Г.В. (2014). Моделі фразеологізованих речень зі значенням заперечення. *Вісник Донецького національного університету*, 1–2, 229–236.
- Ситар, Г. (2017). *Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».
- Ситар, Г. (2011). Структурні й семантичні типи синтаксичних фразеологізмів в українській мові. *Мовознавчий вісник*, 12–13, 178–181.
- Черемисина, М.И., & Колосова, Т.А. (2010). *Очерки по теории сложного предложения*. Москва: Едиториал УРСС.
- Argaman, O. (2010). Linguistic markers and emotional intensity. *Journal Psycholinguistic Research*, 39(2), 89–99. <https://doi.org/10.1007/s10936-009-9127-1>
- Gibbs, R.W. (2011). Evaluating Conceptual Metaphor Theory. *Discourse Processes*, 48(8), 529–562. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2011.606103>
- Goldberg, A. (2000). *Construction Grammar. Encyclopedia of cognitive science*. London: Macmillan.
- Kay, P., & Fillmore, Ch. (1999). Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The Whats X doing Y? Construction. *Language*, 75(1), 1–33. <https://doi.org/10.2307/417472>
- Kemmer, S., & Barlow, M. (2008). *A Usage-based Conception of Language*. Essen: LAUD.
- Montefinese, M., Ambrosini, E., Fairfield, B., & Mammarella, N. (2014). Semantic significance: a new measure of feature salience. *Memory & Cognition*, 42(3), 355–369. <https://doi.org/10.3758/s13421-013-0365-y>

- Schoentjes, P. (2003). *La poética de la ironía*. Madrid: Cátedra.
- Vivas, L., Manoiloff, L., & García, A.M. (2019). Core Semantic Links or Lexical Associations: Assessing the Nature of Responses in Word Association Tasks. *Journal of Psycholinguistic Research*, 48(1), 243–256. <https://doi.org/10.1007/s10936-018-9601-8>

References

- Bagan, M.P. (2012) *Kategoriia zaperechennia v ukrainskyi movi: funktsionalno-semantychni ta etnolingvistychni vyiavy [Category of Negation in Ukrainian Language: Functional-Semantic and Ethnolinguistic Manifestations]*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Burago [in Ukrainian].
- Vezhbítskaya, A. (2001) *Ponimanie kultur cherez posredstvo klyuchevyih slov [Understanding cultures through keywords]*. Moscow: Yazyki slavyanskoj kultury [in Russian].
- Kyrkehor, S.O. (2017). *O ponyatyy yronyi [On the concept of irony]*. Retrieved from <http://librusec.pro/b/619802/Къркергор> [in Russian].
- Kopotev, M.V. (2008). *Pryntsypy syntaksycheskoyi ydyomatyzytsyi [Principles of syntactic idiomatization]*. Xelsynky: Helsinki University Press [in Russian].
- Lychuk, M.I. (2014). Implitsytni modeli stverdnoi ta zaperechnoi modalnosti napivfrazеologizovanykh rechen [Implicit models of affirmative and negative modality of semi-phraseologized sentences]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu – Bulletin of Cherkasy University*, 7(300), 113–117 [in Ukrainian].
- Norman, B. (2007) Uchastie leksicheskogo komponenta v syntaksicheskikh modelyakh [Participation of the lexical component in syntactic models]. *Zbornik Matitse Srpske za slavistiku*, 71–72, 214–219 [in Russian].
- Sytar, G.V. (2014). Modeli frazeologizovanykh rechen zi znachenniam zaperechennia [Models of phraseologized sentences with the meaning of negation]. *Visnyk Donetskoho nacionalnoho universytetu – Bulletin of Donetsk National University*, 1–2, 229–236 [in Ukrainian].
- Sytar, G. (2017). *Syntaksychni frazeologizmy v rozrizi konstruktsiyinoyi gramatyky [Syntactic phraseologisms in the context of structural grammar]*. Vynnytsia: TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian].
- Sytar, G. (2011). Strukturni j semantychni typy syntaksychnykh frazeologizmiv v ukrayinskij movi [Structural and semantic types of syntactic phraseologisms in the Ukrainian language]. *Movoznavchyi visnyk – Linguistics Herald*, 12–13, 178–181 [in Ukrainian].
- Cheremysyna, M.Y., & Kolosova, T.A. (2010). *Ocherky po teoryi slozhnoho predlozheniya [Essays on the theory of complex sentences]*. Moscow: Edytoryal URSS [in Russian].
- Argaman, O. (2010). Linguistic markers and emotional intensity. *Journal Psycholinguistic Research*, 39(2), 89–99. <https://doi.org/10.1007/s10936-009-9127-1>
- Gibbs, R.W. (2011). Evaluating Conceptual Metaphor Theory. *Discourse Processes*, 48(8), 529–562. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2011.606103>
- Goldberg, A. (2000). *Construction Grammar. Encyclopedia of cognitive science*. London: Macmillan.

- Kay, P., & Fillmore, Ch. (1999). Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The Whats X doing Y? *Construction. Language*, 75(1), 1–33. <https://doi.org/10.2307/417472>
- Kemmer, S., & Barlow, M. (2008). *A Usage-based Conception of Language*. Essen: LAUD.
- Montefinese, M., Ambrosini, E., Fairfield, B., & Mammarella, N. (2014). Semantic significance: a new measure of feature salience. *Memory & Cognition*, 42(3), 355–369. <https://doi.org/10.3758/s13421-013-0365-y>
- Schoentjes, P. (2003). *La poética de la ironía*. Madrid: Cátedra.
- Vivas, L., Manoiloff, L., & García, A.M. (2019). Core Semantic Links or Lexical Associations: Assessing the Nature of Responses in Word Association Tasks. *Journal of Psycholinguistic Research*, 48(1), 243–256. <https://doi.org/10.1007/s10936-018-9601-8>

АНОТАЦІЯ

Мета. У статті предметом аналізу є напівфразеологізовані речення зі значенням іронічного заперечення. Мета статті – схарактеризувати специфіку семантичних підтипів напівфразеологізованих речень зі значенням іронічного заперечення як психолінгвістичних одиниць, визначити їхні функції в системі ієрархічних відношень «цілісний акт мовленнєвої діяльності – мовленнєві дії».

Матеріали та методи. Використано такі методи: описовий метод, що дав змогу схарактеризувати компоненти у фразеосхемі напівфразеологізованих речень, метод моделювання – для створення моделей напівфразеологізованих речень іронічнозапереченого типу. Метод асоціативного експерименту дав змогу з'ясувати семантичні характеристики підтипів іронічно заперечних напівфразеологізованих речень у мовленні, визначити їхній експресивний потенціал у різних комунікативних ситуаціях.

Результати. Підґрунтям напівфразеологізованих речень сучасної української мови є фразеологізована структурна схема, за якою закріплене значення, що не залежить від конкретного лексичного наповнення структурних компонентів, оскільки це значення має ідіоматичний характер. Описано засоби експліцитного вираження іронічного заперечення у напівфразеологізованих реченнях. Розкрито механізм структурування таких речень, проаналізовано одну з їх кваліфікаційних ознак – стійкість та досліджено вплив на цю ознаку морфологічного вираження постійного і змінного компонентів фразеосхеми. Глумачення семантики напівфразеологізованих речень може супроводжуватися певними труднощами. Якщо у художньому тексті це питання компенсує контекст, то в діалогічному розмовному мовленні не завжди є достатня кількість запитань і відповідей учасників діалогу, щоб сприйняти думку адекватно. Отже, значення напівфразеологізованого речення спирається на фонові знання мовців, асоціативні паралелі, які може використати мовець. Тому автор пропонує розглядати напівфразеологізовані речення як психолінгвістичні одиниці. Упорядкування різних семантичних типів та підтипів напівфразеологізованих речень сприяє оптимальності мовлення,

зокрема, діалогічного розмовного, адекватному вираженню думки, з оперттям на мисленнєві процеси мовця, усвідомлення його як активного суб'єкта процесу спілкування.

Висновки. Простежено палітру конотативних відтінків у семантиці іронічного заперечення напівфразеологізованих речень. З'ясовано засоби експресивізації напівфразеологізованих речень з іронічним запереченням, зокрема емфатичне виділення анафоричного модального компонента. Визначено імпліцитні засоби іронічного заперечення: оклична інтонація, чітко закріплена послідовність розташування компонентів і наявність фразеологізованого нерозкладного комплексу.

Ключові слова: суб'єкт мовленнєвого впливу, внутрішня поведінка, напівфразеологізоване речення, експресивна конструкція, семантика іронічного заперечення.

Лычук Мария. Семантика иронического отрицания в структуре полуфразеологизированных предложений: через призму психолингвистических особенностей речевой деятельности

АННОТАЦИЯ

Цель. В статье предметом анализа являются полуфразеологизированные предложения со значением иронического отрицания. Цель статьи – охарактеризовать специфику семантических подтипов полуфразеологизированных предложений со значением иронического отрицания как психолингвистических единиц, определить их функции в системе иерархических отношений «целостный акт речевой деятельности – речевые действия».

Материалы и методы. Используются следующие методы: описательный метод, позволивший охарактеризовать компоненты в фразеосхеме полуфразеологизированных предложений, метод моделирования – для создания моделей полуфразеологизированных предложений иронически отрицательного типа. Метод ассоциативного эксперимента позволил выяснить семантические характеристики подтипов иронически отрицательных полуфразеологизированных предложений в речи, определить их экспрессивный потенциал в различных коммуникативных ситуациях.

Результаты. Основой полуфразеологизированных предложений современного украинского языка является фразеологизированная структурная схема, за которой закреплено значение, не зависящее от конкретного лексического наполнения структурных компонентов, поскольку это значение имеет идиоматический характер. Описаны средства эксплицитного выражения иронического отрицания в полуфразеологизированных предложениях. Раскрыт механизм структурирования таких предложений, проанализирован один из квалификационных признаков – устойчивость, исследовано влияние на этот признак морфологического выражения постоянного и переменного компонентов фразеосхемы. Толкование семантики полуфразеологизированных

предложений может сопровождаться определенными трудностями. Если в художественном тексте этот вопрос компенсирует контекст, то в диалогической разговорной речи не всегда есть достаточное количество вопросов и ответов участников диалога, чтобы воспринять мысль адекватно. Следовательно, значение полуфразеологизированного предложения основывается на фоновых знаниях участников, ассоциативных параллелях, которые может использовать говорящий. Поэтому автор предлагает рассматривать полуфразеологизированные предложения как психолингвистические единицы. Образование различных семантических типов и подтипов полуфразеологизированных предложений способствует оптимальности речи, в частности, диалогической разговорной, адекватному выражению мысли, с опорой на мыслительные процессы говорящего, осознание его как активного субъекта процесса общения.

Выводы. Прослежено палитру конотативных оттенков в семантике иронического отрицания полуфразеологизированных предложений. Определены средства экспрессивизации полуфразеологизированных предложений с ироничным отрицанием, в частности, эмфатическое выделение анафорического модального компонента. Описаны имплицитные средства иронического отрицания: восклицательная интонация, четко закрепленная последовательность компонентов и наличие фразеологизированного неразложимого комплекса.

Ключевые слова: субъект речевого воздействия, внутреннее поведение, полуфразеологизированное предложение, экспрессивная конструкция, семантика иронического отрицания.